

LESZJA UKRAJINKA EGYIPTOMI KÖLTÉSZETE

Grigássy Éva

Kedves Hallgatóim!

E hevenyészett beszámoló csupán ízelítő abból a 25 évi munkából, mellyel Leszja Ukrajinka egyiptomi költészetét igyekeztem feltárni az egyiptológia szemszögéből, és követni a költő nyomdokait a legendás afrikai országban, ahol valamikor a Napisten uralkodott és éltető melegét azóta is tetés marokkal ontja hajdani birodalmára. S külön öröm nekem, hogy erre első ízben épp itt, Szegeden, a Nap városában kerül sor...

1909 őszén egy jómódú ukrán polgárasszony érkezett két fiával a Kairó közelében lévő Heluánba, a tuberkulotikus betegek Mekkájába. Az anya nagy gondban volt: kisebbik, gimnazista fia számára keresett korrepetitort. De rövidesen tudatta az otthoniakkal, hogy hálistennek, van itt a gyógyszállóban egy pénzsükében lévő ukrán úrinő, aki több idegen nyelvet beszél, úgy látszik, az irodalomban is járatos és elvállalta a fiú tanítását... Mekkora döbbenet volt, mikor egy nagynéni válaszleveléből megtudták, hogy az alkalmi házitanítónő nem más, mint a híres költőnő – Leszja Ukrajinka.

Az akkor 15 éves Mikola Ohrimenko szerencsénkre a rangos neveltetésű ifjancok szokása szerint naplót vezetett és ennek köszönhetjük, hogy később megírta visszaemlékezéseit a Leszja Ukrajinkával együtt töltött néhány hónapról, közös élményeiről a kénes forrásáról és a bársonyos levegőjéről nevezetes Heluánban, ahová a világ minden tájáról sereglettek a gyógyulni vágyók. Leszja is itt keresett menedéket a számára akkor már pusztulást jelentő orosz téltől, a család mindent latba vető anyagi összefogásával, élete utolsó három évében. De egyre súlyosbodó csonttuberkulózisán, sajnos, már Rá napisten sem segíthetett. 1913 tavaszán, a hazafelé tartó hajón Olga Kobljanszkához írt levelében fájdalmasan búcsúzik az aranyló Egyiptomtól, melyből oly keveset láthatott...

Amikor Ukrajinka egyiptomi versei 1971-ben az Európa Könyvkiadó megbízásából íróasztalomra kerültek, nem ismertem sem Ohrimenko memoárját, sem Leszja leveleit. Az életéről is csak annyit tudtam, amennyit egy szerény válogatás előszava tartalmazott. Szükségtelen részleteznem, milyen helyzetben volt hazánkban sokáig az ukrán irodalom. S amikor a hatvanas évek végétől valahára ukránból fordíthattuk az ukránt, bizony, vaktában ta-

pogatóztunk, pusztán arra hagyatkozva, amit a művek vallottak önmagukról. Mondandómban előrefutva, meg kell jegyezni, hogy jórészt a teljes életművek és a szakirodalom hozzáférhetetlenségének máig is égető gondja okozta, hogy egyiptomi kutatásaim negyed évszázadig elhúzódtak.

Ukrajinka egyiptomi versei nem véletlenül kerültek hozzám. Ezidőben szántam rá magam egy járatlan útra: eltökéltem, hogy egyiptomi eredetiből szólaltatom meg a fáraókorii himnuszköltészetet, egyszerre téve eleget a tudományos hitelesség és a költészet elvárásainak. És attól fogva, hogy biflázni kezdtem az óegyiptomi grammatikát és körmölni a hieroglifákat, a kiadó rám bízta minden olyan ukrán mű fordítását, amely valami módon kapcsolatban állt az ókori Egyiptommal. Franko Mózesétől kezdve Janovszkijnak "A hajószobor" című regényéig. S mert egy műfordító életében is lehetnek csodák, Leszja egyiptomi verseinek fordítása egybeesett első egyiptomi tanulmányutammal. Egyszerre mélyedhettem bele az óegyiptomi himnuszokba és abba az egyiptomi ihletésű költészetbe, amelyről ma már biztosan tudom, hogy a világirodalom drága kincse.

De akkor, ismereteim kezdetén, iránytű nélkül még sokmindent nem tudhattam. Így azt sem, hogy első kairói szállásom utcáját akár Leszja Ukrajinka utcának is nevezhetnék, hiszen ez vezetett a heluáni kisvasút állomásától a Múzeum és a belváros felé. Leszja mindhárom egyiptomi útja alkalmával ezen az utcán jött és távozott, s az ablakom előtt haladt el, ha néha-néha ellátogatott a városba. Nem tudhattam, hogy Heluánban három lakhelye volt: az Antonio panzió, ahol pár napnál tovább nem tudta elviselni az angol s a majmoló anglomán vendégek modorosságát, a Hotel Continental, ahol viszont a lépcsőjárás esett nehezebbre, s végül a Villa Tewfiq, ahol szobáiból – az utolsónak azóta pontos berendezését is ismerem – átlátott a Nilus túlsópartjára, a piramismezőig. Ide tért vissza még két ízben és ez a nyugvópont segítette hozzá legérettebb művei létrehozásához, emberi és alkotói hitvallása végső megfogalmazásához. Mindezt azonban csak jóval később és sokáig csak a véletlen folytán tudhattam meg. Emlékezem, a Villa Tewfiq neve bukkant fel először...

Egyiptomi tanulmányutaim tehát az évek során összekapcsolódtak Leszja nyomdokainak kutatásával. Az alexandriai kikötőtől kísértem útját, a partraszállástól az ódon utcákon át a pályaudvarig. Nyilván fiákerre szállt poggyászával, a cicomás lovashintók ma is ott sorakoznak a város forgalmasabb pontjain. Az ő szemével próbáltam követni a vasút menti deltavidéki tájat, a sok-sok háznyi magas, vályogból vert, fehérre meszelt galambdúccal, s

a búcsúlevelében említett vetés hullámzó arany tengerét. Kairóba érve újabb fiáker, elrobognak az ablakom előtt. A kisvonat fűttyent s a végállomás – Heluán.

Abban a reményben mentem oda először, hogy Heluán valamiképp megőrizte annak a költőnek az emlékét, akinek neve megtalálható a kairói könyvesboltok minden valamirevaló lexikonjában. De csalódtam. Heluánban is. Virágzó gyógyfürdő helyett gyári lakótelepet találtam. Az ormótlan kockaházak között már csak imitt-amott bújt meg egy-egy omladozó, romantikus villa, s a kénes vizű medencében is csak helybeli lurkók lubickoltak. A szabvány-szocializálódás megfosztotta a világot egy olyan gyógyfürdőtől, ahová – A. Benedetti szerint – már a fáraók is kivezényelték katonáikat, egészségük karbantartása végett. A város szélén – kimondani is szörnyű – cementgyár létesült. Szürke porfelhő csügg ma Heluán fölött, megüli az egykor bársonyos levegőt, rátelepszik a lakosság tüdejére. S e rémálom betetőzéseként a cement alapanyagát abból a kőbányából termelik ki, ahonnan sok ezer éve a piramisok fedőlapjait szállították. A Leszja-korabeli nemzedék kihalt s a cementgyáriak mintha elvesztették volna kapcsolatukat városuk múltjával. Ráadásul a heluáni bolyongások korántsem voltak veszélytelenek. Az egyiptomi–izraeli háború alatt fegyveresek álltak őrt minden utcasarkon, s könnyen ráfogták a puskát a gyanús elemekre. De még legutóbb is fél napig élveztem kísérőimmel együtt a heluáni rendőrség vendégszeretetét, láncravert rabok szomszédságában.

A permanens reménytelenségnek két esemény vetett véget szinte egy csapásra. Megjelent Aldo Benetti tudós szerzetes könyve Heluán történetéről, és megalakult a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület. S itt mély hállával kell megemlítenem Hartyányi Jaroszláva nevét, aki ukrainai kapcsolatokat mozgósítva, az ország minden részéből megszerezte azt a tucatnyi forrásművet, ami nemcsak a helyszíni kutatásokat sarkantyúzta meg, de lehetővé tette, hogy immár egyiptológiai rálátással értékelhessem és kommentálhassam Ukrajinka egyiptomi költészetét, mellyel a szakma adós maradt, s az utolsó három év alkotói termésében felleljem az egyiptomi örökséget és a közvetlen jelenlét többletét. Ma már befejezéséhez közeledik az a kétnyelvű kötet, mely ebből a szemszögből kívánja láttatni Ukrajinka életművének ezt a figyelemre méltó motívumát.

Az óegyiptomi ihletettségu versek világirodalmi léptékben is kuriózumnak számítanak. Gondoljunk Shelley Ozümandiaszára, Schiller Szaiszi fátylára vagy az egymástól elszakított két obelisztk panaszára, amit Gautier

vélt kihallani a luxori és a párizsi köszalából. Ukrajinka egyiptomi verseit akár úgy is tekinthetnénk, mint ezek folytatásait. De mindjárt a legelsőnél feltűnik valami erőteljes, szenvedélyes hév – a legdinamikusabb hangvétel ez egész költészetében –, ami különösképp személyessé teszi a több ezer éves motívumokat, anélkül, hogy az "én", mint olyan, egyszer is előfordulna. Az írott emlékekből nem derül ki, mikor és miként fordult Egyiptom felé. Tudjuk, hogy az ukrán értelmiség nagy műveltséggel rendelkezett. A Koszacs család baráti körének szinte minden tagját megtaláljuk a lexikonokban. Leszja is szigorú, klasszikus tanulmányokon nevelődött, műfordítói érdeklődése a latin és görög auktorok mellett az indiai Véda-irodalomig terjed. Az orientalista Krimszkij Leszja hallatlan tudományos igényességéről beszél, sőt azt is tudjuk, hogy már 19 évesen ókori kultúrtörténet megírására készült, Ménard és Maspero nyomán. Tudjuk, hogy könyvespolcán ott sorakoztak az első nagy egyiptológusok művei, s el is tudjuk képzelni, hogy valaki vasakarattal megtanul minden megtanulható. De Leszját ezen túlmenően éppen a megtanulhatatlan fémjelzi. Egyiptomi költészetének is, mint egész írói megnyilatkozásának alapvető, humánus ismérve, hogy a hatalommal szemben a nép mellett foglal állást, Egyiptom királykolosszusaiban a nép alkotóerejét véli megtestesülni. S az egyiptomi nép minden megpróbáltatáson túlsegitő életvidámságát énekl meg utolsó, harsogó színekben pompázó egyiptomi versében, a "Titkos ajándék"-ban.

Ez a költészet két fejezetre oszlik. Az első a századfordulóra tevődik, amikor Leszja még nem sejt, hogy egyszer Egyiptom földjére lép. Fantáziája az óegyiptomi történelem varázslatos színeiben kalandoz, és ekkor születik remekművű romantikus elbeszélő költeménye, mellyel új lapot nyithatunk a világirodalomban. Címszereplője Rá-Meneisz – a Nap lánya –, képzeletbeli királynő, akit holtában is épségben megőriznek a Napisten sugarai, ám elpusztítja az emberi mohóság s a természet törvényeit semmibe vevő kultúrbarbárság.

Lássuk hát a homéroszi hexameterben megformált, még élő Rá-Meneiszt...

Rá-Meneisz, a királynő, ősei lánya, kevély volt,
szép s iszonyú, épp mint az arany kígyó, Ureusz, mely
körbeölelte Egyiptom, e két ország koronáját.
Gyémánt homloka volt, két szép szeme éji rubinkő,
kedve, akárcsak a bővizű Nilus szertelen árja,

titkos forrását melynek még senki se látta.
 Szörnyü hatalma olyan, mint forró Afrika napja,
 száguldó számum, mely után még rom se maradhat.
 Isteni diccsel övezte a templom ölen koronája,
 őmaga volt valahány istennő gránitalakja,
 kőbecsikart arcával ezernyi sziklakolosszus
 állta körül birodalmát, szerte a vad sivatagban
 és az egyiptomi hárfák húrjai zengve dicsérték
 messzi Egyiptom egyetlen birtokosát – a királynőt.

És lássuk most a temetését, mely átütő erejével olyan, mint egy szikla-
 sír megelevenedett falképe...

Balzsamosan, pólyába tekerve feküdt a királynő,
 arca aranyja fakó, mint halovány elefántcsont,
 homloka mentén ott ragyogott most is koronája,
 a kettős diadém s Ureusz kígyó, szinaranyból.
 Rá-Meneiszt bíbor bárkába emelték
 s vitte-sodorta a sárga folyó, a titokzatos és szent
 Nílus, időtlen ölen ringatva szelíden.
 Szólt az ezüst szisztrum, zengette seregnyi fehér pap,
 éjszinü rabnők sírtak nagy zokogással,
 köntösüket szaggatván, vérig marva a testük, –
 bíbor cseppek hulltak alá a sárga folyóba.
 Bongtak a hárfák, búteli dalt dúdoltak a szűzek,
 csüngött, hajlott sok haloványkék lótusz aléltn,
 s mint a Nap, úszott lassan a bíbor bárka nyugatnak...

És mivé lett a büszke királynő, kinek ereklyéjét évezredek múltán el-
 kótyavetyélték az arab kufárok egy tengerentúli északi országnak. Leszja egy
 verssorral odasuhint a múzeumrendszer álságának: "És mi a múlté, várja e
 lak – sírboltja a múltnak!"

Majd a kökoporsó fedelét felemelték...
 És mit láttak? Balzsamtól rökönös, kusza pólyát,
 sárgult csontokat, szürke porát csak a hajdani testnek,
 s ében hajmaradékot. Közte homálylott
 búsán Egyiptom, a két ország kettős koronája
 s szikrázott Ureusz kígyószeme rajta, rubinból.

Jaj, a hideg, jaj, a pára megölte az ősi királynőt,
 bár évezredek óta feküdt az egyiptomi fényben
 s el nem enyészett, áldva, megóva a nap sugarával.
 Déli Nap istene, Rá, nem uralkodik északi tájon,
 pusztító hidegek s részvétlen köd birodalmán.
 Így tért vissza a földre a gögös Rá-Meneisz.

Leszja e csodálatos elbeszélő költeményben a művészet erejével transzplantálódott az ókori Egyiptomba, sőt, talán ő maga volt a maradandóságra szánt és pusztulásra ítélt Nap leánya...

Ámde nyolc évvel később, az alexandriai partraszállástól kezdve a romantikus képzelet helyébe a valóság lép. Az eleven Egyiptom tárul szeme elé, ahol együtt él múlt és jelen s a romjaiban is hatalmat sugárzó körngetegeket mintegy kulisszái a századeleji muszlim és nemzetközi forgatagnak. De Leszját a valóság is lenyűgözi. Olyannyira, hogy nem távolodik el tőle többé a fáraókorai álmvilágba. Már első otléte alatt megszületik különös versciklusa, melyben horizontális egységbe fogja az ókori és a korabeli Egyiptomot. E téren és időn túli áttekintés csak keveseknek, a szellemiség igen magas fokán adatik meg.

"Tavaszi Egyiptomban". Mitől különös, sőt különleges ez a mindössze hét versből álló, szerénynek tűnő versciklus? Leszja bizonyára tudta, milyen nagy szerepe van az óegyiptomi teológiában és a képi ábrázolásokban az élet lehellestének, melyet az istenek az anch hieroglifával, az életet jelentő fonottkarú keresztrel nyújtanak az emberi orr felé. Tudatosan, vagy valami szubsztilis megérzésből Leszja ezt az életadó, ám hevével pusztítani is képes lehellestet teszi ciklusa tárgyává. Ez a verssorozat a szélről szól, a fuvallattól a számumig, s a szélcsendről, mely maga a halál. Az "Afra" című vers a halotti csend zsoltára. Itt Egyiptomnak olyan sajátos természeti jelenségével találkozunk, melyet az átlagérzékelés észre sem vesz. De a semmivé olvadó némaság áhítatát szentségtörő hangzavarral töri meg a brutális jelen: ne feledjük, 1911-et írnak, amikor Egyiptom a török szultán, a helyi alkirály és az angol hatalom hármasszolgálatát viseli...

Csend... A határ oly béna, akár a halott vizek öble,
 lám, a banán legyező-koronája sután meredez,
 tárt levelét a mimóza feledte, a fénybe fürödve,
 álma se kél, csak alél...

Jaj, honnan e nesz?

Trombitaszó közeleg, dob szaporázza rekedten.
Hé, riadó!

de miért? E ricsajt ki kívánta vajon?
Mít neki! döngve-dübögve, Egyiptom hogy belerengjen,
zúdul a Nílus-parton a hős angol hatalom!
Ámde mögötte a csend, mint titkokat óvó
templomok szárnyas függönye, összeborult,
s kókad a pálmák lombja aszottan, mint henye kóró,
mint mire ádáz istenkéz büntetve lesújt.
Már hamuszürke az ég, mely a hőségtől kifehérett,
hamvad a nappal utója, s az éjtelen éj beköszönt.
Fény sehol – és a sötétség árnyai félnek
szegni e tikkadt csendet, csillag sincs odafönt.
Végtelen űr a világ. Belenémul az esti madárdal,
Szerte riasztó, nagy denevérek halk hada leng,
mintha a hallgatag éji ígéket hirdetné puha szárnyal,
bársony röpte nyomán mindjobban mélyül
a csend...

Most pedig felidézem Önöknek azt a verset, mely a cikluson belül töményen tartalmazza mindazt, amit Leszja egyiptomi költészetéről elmondtam. Itt a mitológia szimbolikus istenalakjai ötlenek fel a jelen természeti összecsapásában. A hírhedt ötvennapos, pusztító homokvihár, a hamszin, a sivatag gonosz, ősi istenének visszatérő szelleme, a testvérgyilkos Széthé, aki kárörvendő diadallal emlékezik a gyászoló Iziszre, Ozirisz testvér-hitvesére, és Hamszin képében a Nap kioltásával mintegy megismétli egykori gaztettét.

A Hamszin-Széth diadalával záruló vers apokaliptikus aggodalmat rejt. De a filozófián edzett Leszja tudja, hogy az örök birokban álló élet és halál egyformán legyőzhetetlen és következő verse már a sivatag gyöngéd, vigasztaló lehelletét serkenti fel.

A vörös Hamszin át- meg átszilajlik
Egyiptomon, emésztő szomja szítja,
homokba sújt szikkadt, aszályos szárnya,
parázs lehelletének árja perzsel.
Mi barbár dáridó! sípok jajával
sívít a száguldő homok, kitörve
bús bénasága néma börtönéből.

Ezer szemernyi sziklarög dobol.
 Hódoló táncot Hamszinnak ki lejt
 amott, a sárga, szemverő homályban?
 miféle sejtett fátylak lenge selyme
 suhog, lebeg, kerengve körbe-körbe?
 Rejtelmesen rianó szél-leányok,
 a zord, kietlen pusztá játszi népe?
 "Ne fürkéssz, idegen, mert megvakítlak!"
 S befedte Hamszin táncos, tünde árnyuk
 féltékenyen szárnyas lebernyegével.
 Mert nem láthatja szem. A jó arab
 a földre omlik pusztaszerte, épp mint
 imádkozáskor. "Arcra, úgy bizony!
 Ósistenek erőse, Széth vagyok,
 ki Ozirisz testét, a nemenyészőt,
 ízekre tépte s a pusztába szórta, –
 Ó, Izisz árva könnye hogy patakozott!"
 És emlékeztén, Hamszin felderül,
 a pusztá mintha fel, az égmagasba
 iramlana. S a sárga ég zenitjén
 kihúny a nap – Ozirisz szemefényé –
 s világát veszti az egész világ...

Kedves Hallgatóim!

Szívem szerint Leszja minden egyiptomi versét bemutattam volna Önöknek, beszéltem volna óegyiptomi műfordításairól, tervezett arab tárgyú novelláiról, az érdekesség kedvéért rivaldafénybe hoztam volna a "Advocatus Martianus" című dráma egyik epizód-alakját, a nagybeteg leányt, aki szintén az éltető Naptól, gyógyfürdők csodatevő vizétől várja jobbulását és tele halál-félelemmel, babonás kapkodással, mintha a halál gondolatát makacsul elutasító Leszja tudatalattijából kiszökő, színpadi figurává szelidített sikoltás volna.

Ukrajinka halálos ágyán egy egyiptomi tárgyú dráma vázlatát diktálja anyjának, melynek vége – egy naphimnusz lett volna.